

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0269

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT QUINQUAGESIMUM
QUINTUM.

LV. HOOFDSTUK.

*Caryophyllaster. Tsjenke Utan. Daun
Kitsjil.**De roode wilde Nagel-Boom.*

HÆc arbuscula species videtur silvestris Caryophylli supra libr. 2. cap. 4. descriptæ, uti & a vulgo vocatur, oportunum tamen putavimus hanc ab illa separare, atque hic eam locare, quum maxime differant, hæc enim humilis est arbuscula instar fruticis, simplici surgens trunco, qui plerumque sinuosus & incurvus est, dividiturque in binas species, in albam & rubram.

Albæ speciei rachides sunt firmæ, rotundæ, & tenues, in quibus folia per bina paria cruciata sibi obposita sunt, & quinque sexve paria uni insident rachidi, quæ tres & quatuor pollices longa sunt, ultra unum lata, sicca, Caryophylli foliis simillima, sed breviora, inferius rotundiora & flaccidiora, eodemque modo sinuosa, parallelis quoque venis pertexta, quæ ad oras in sinus concurrunt, saporis adstringentis. Tenera folia instar albi ferici splendent.

Fructus rari sunt, inque ramulorum extremo excrefcunt, qui baccæ sunt nunc solitariae, nunc geminae & ternæ simul longo insidentes pedunculo, parvæ, rotundæ, instar baccarum Myrti, sicca, duriusculæ, & parum rugosæ, atque supra coronatæ foliolis quatuor introrsum flexis, suntque repletæ semine parvo & anguloso arcte compresso. Virides hæ baccæ mense Octobri observantur.

Arboris cortex est tenuis, fragilis, adstringens, ramorum fuscus, inferius ex viridi & cinereo variegatus. Lignum ex tenuibus constat fibris, externe albicans, interne pallide rubens, satis grave & durum, illi Caryophylli silvestris simile; in levibus hæc arbor crefcit filvis, & in planis campis in sterili & faxoso solo, quæque in sterilibus crefcit campis, breviter & firma gerit folia, ab uno cum dimidio ad tres pollices longa, inferne rotunda, superne in longum apicem desinentia. Tenera ejus folia in ore masticata, adstringentem & siccum præbent saporem instar Aycæ: Dentes autem confirmant, & catharos extrahunt & ficiant.

Nomen. Latine *Caryophyllaster alter*, distinguendus enim est ab alio *Caryophyllastro* frutescente, qui in subsequente describetur libro. Malaice *Tsjenke Oetan*, *Daun Kitsjil*, h. e. parvifolia silvestris *Caryophyllus*. Amboinice *Aycæ Laun Maun* & *Cappul*, h. e. parvifolia & splendens *Aycæ*, melius enim ad *Aycæus* pertinet quam ad *Caryophyllastros*.

Ufus. Trunci ad palos adhibentur, sed qui raro inveniuntur recti, manubria instrumentorum ex his quoque formantur, foco etiam inserviunt, quem in finem æque conducunt ac illi fruticis ignarii seu *Salay*, hoc enim lignum humidius est, solidius, ac tarde exficcat, atque ad *Oryzæ tudiculam* adhibetur.

Secundo rubra *Caryophyllastri* species haud multum differt magnitudine & forma a præcedenti, excepto quod ejus ramuli ex fusco rubente cortice sint obducti, intermixto purpureo colore. Rachides hæ breves sunt, ac dividuntur in plures laterales ramulos rotundos, tenues, & firmos. Ejus folia quoque parva sunt & acuminata, brevibus petiolis insidentia, bina sibi obposita & cruciata, binos tresve pollices longa, unum lata, horum nervus medius ab utraque protuberat parte, suntque porro sicca, crassiuscula, superne viridia, ac venis fere destituta, inferne paululum protuberantibus, quæ prope oras in sinus concurrunt, saporis adstringentis, ad Jambos adcedentis.

Flores racemosi excrefcunt in ramulorum summo, qui copiosa sunt capitula, pusilla, in plurimos sese aperientia flosculos, sordide albicantes, qui intus repleti sunt brevibus & rubentibus staminibus, quos fructus seu baccæ insequuntur raræ, minores granis Piperis.

Arboris lignum est grave, solidum, & siccum, rufescit seu rubet, quod ad palos durabile est.

Tom. III.

Nomen.

DIt. boompje schynt een zoorte te zyn van de wilde Nagel-bomen, lib. 2. cap. 4. beschreven, gelyk het ook by de gemeene man genaamt werd; wy hebben echter gevoeglyker geagt, hem daar van af te zonderen, en alhier te plaatzen, om dat by veel daar van verschild, want 't is een laag boompje, als een struyk, met een enkelde stam opschietende, meest bogtig en krom, verdeeld in 2. soorten, witte en roode.

De ryskens van het witte zyn styf, rond, en dun, de bladeren staan 2. en 2. tegen malkander, bykans in 't kruys, 5. a 6. paren aan een rysken, 3. en 4. duymen lang, ruym een dito breed, droog, en de Nagel-bladeren gelyk, doch korter, agter ronder en slapper, maar mede zo bogtig, en met zyne parallele aderen doorregen, digt aan de kanten met bogen te samen sluytende, van smaak zamentrekkent. De jonge bladeren glimmen als wit satyn.

De vruchten zyn weinig, en komen voort aan 't uiterste der ryskens, zynde besien, zomtyds een, zomtyds 2. en 3. by malkander, op een lang steeltje, kleen, rond, als Myrte-besien, droog, hardagtig, en wat ruyg, boven met een kroontje van 4. inwaards gebogene blaadjes, binnen met kleenboekig zaad, digt in malkander gedrongen. Men ziet ze groen in October.

De schorsse is dun, bros, zamentrekkende, aan de takken bruynaartig, beneden uit den graauwen en groenen gemengd, het hout is sponzieus, buiten wit, binnen ligtrood, redelyk swaar en hard, dat van de wilde Nagelen gelyk, 't wast in ligte bosschen en op vlakke velden, op een magere en steenige grond, dat op magere velden wast, heeft korte styve bladeren, van 1½ tot 3. duymen lang, agter rond, voor met een lange spits, de jonge blaadjes in de mond geknauwt, zyn zamentrekkend, en droog, smakende als Aycæ. Zy bevestigen de tanden, en trekken de Catharren uit.

Naam. In 't Latyn *Caryophyllaster alter*, zynde te onderscheiden van een ander *Caryophyllaster*, 't welk een beester, en in 't volgende Boek beschreven is. Op Maleys *Tsjenke Oetan*, *Daun Kitsjil*, dat is, kleenbladige wilde Nagelen. Amboinisch *Aycæ Laun Maun* en *Cappul*, dat is kleenbladig en glimmend Aycæ, want het beter onder de Aycæus gerekend werd, dan onder de wilde Nagelen.

Gebruik. De stammen zyn gebruikelijk tot pagger-stylen, die men ook al lang zoeken moet, eer men ze zo regt vind. Men maakt 'er ook steelen van tot allerhande gereedschappen, 't geeft ook brandhout, waar toe 't echter zo wel diend als den frutex ignarius of *Salay*, want dit hout is vogtiger, digter, en droogt langzaam op. Zyn hout werd gebruikt tot rys-stampers.

2. De roode zoorte van *Caryophyllaster*, verschild in grootte en gedaante niet veel van de voorgaande, behalven dat de ryskens een bruyn-roode schorsse hebben, met wat peers gemengd. Deze ryskens zyn niet lang, maar verdeelen hun in veele zyde-takken, alle rond, dun en styf. De bladeren zyn mede kleen en spits, op korte steeltjes 2. en 2. tegen malkander, en een regt kruys makende, 2. en 3. duymen lang, een breed, de middel-zenuwe puyt te wederzyden uit; voort dikachtig, droog, boven grasgroen, schier zonder merkelyke adertjes, die beneden slechts een weinig uitpuylen, en digt by de kanten met bogen sluyten, zeer zamentrekkend van smaak, na de Jamboezen trekkende.

Het bloeyzel komt voort aan trosjes, en aan 't uiterste der ryskens, zynde veele kleene knopjes, die hun openen in veele kleene wyl-witte bloempjes, binnen gevuld met korte roodachtige draadjes, daar op volgen besien, weinig in 't getal, kleender dan *Peper*.

Het hout is swaar, digt, en besterft ros of roodachtig, durabel tot stylen.

Dd

Naam

Nomen. Latine *Caryophyllaster ruber*. Malaice *Tsjenke Oetan Kitsjil*, Amboinenfes, uti dictum, hanc parvifoliam *Aycan* putant esse, atque confundunt cum *Caju Lacca* ob rubrum ramorum corticem: In ventosis crefcit collibus, ubi solum est durum, quale est in *Leytimoræ* monte rubro.

Folia ejus in ore masticata, copiosos ex gingivis adtrahunt humores, ipsarumque tumores curant.

Tabula Centesima Trigesima Sexta

Ramum exhibet *Caryophyllastri rubri*.

CAPUT QUINQUAGESIMUM S E X T U M.

Cortex Papetarius. Coelit Papeda.

Coelit Papeda diu frutex est, sensim tamen in altam excrefcit arborem, unam alteramve ulnam crassam in diametro, ejus ramuli in breves copiosas rachides dividuntur cruciatis, quibus unum alterumve foliorum par insidet, nunc impari extremum claudente, nunc nullo. Folia cum illis *Dabani* conveniunt, sunt autem multo minora, tres quatuorque pollices longa, digitum lata, firma, glabra, & intense viridia, paucis pertexta costis, ad oras rarentata. Quævis rachis ad ortum ex ramo bina gerit foliola rotunda, equorum soleas referentia, sed non dentata, ac potissimum eo in loco, ubi floriferi pedunculi excrefcunt. Coma tenera eleganter fusca est, ac saepe adeo copiosa, ut totus aliquando frutex fuscus videatur.

Flores hinc inde progerminant ad rachidum ortum, ut & ad ramorum extremum, ex julis oblongis, binis ternisve simul progerminantibus, palmam circiter longis, ac bifidis. Ipsi autem flores primo sunt solitaria parva capitula, pallide rubentia, & in flosculos vix notabiles sese aperientia, ex meris enim staminibus fere compositi sunt, *Caju Poeti* flores referentes.

Fructus minimi sunt, vix magnitudinem grani tritici habentes, suntque bifidi, atque quævis horum pars Cumini semen refert, in summo gerentes apicem acutum, in quavis autem parte officulum feminale continetur, vix grani sabuli magnitudinem adæquans, flava lanugine obductum, quodque facile prolabitur.

Trunci cortex est crassus, externe rugosus & fissus, interne rubens, succosus, & mucosus: Vetustarum arborum lignum ex albo flavescit instar Syderoxyli seu Metrofideri feminæ vel albæ, poliri etiam potest, estque satis durabile, unde & ædificiis etiam inservit.

Floret Januario, inque levibus crefcit silvis *Leytimoræ*, circa *Caju Poeti* arbores.

Nomen. Latine *Cortex Papetarius*. Malaice *Coelit Papeda*, & *Oebat Papeda* generali nomine, peculiariter autem ab Amboinenfibus in *Leytimora* vocatur *Taeru* & *Aëru*.

Usus. Crassus arboris cortex quotidiano in usu est apud Amboinenfes, tam recens quam fuscus ad *Papedam* coquendam: Incolæ hunc corticem fumo exsiccant, inque fasciculis collectum servant, cujus frustulum depuratum aquæ injiciunt, in qua *Papedam* incoquant, quæ aqua inde rubet, licet quoque *Sagumanta* sit quam inveteratissima, hoc cortice corrigi & renovari quasi potest. Lignum, uti dictum est, alterius defectu ad tigna adhibetur, si vetustarum sit arborum: Siccus autem cortex ob memoratum usum trans mare in alias etiam transfertur regiones, ubi deficit.

Tabula Centesima Trigesima Septima

Ramum exhibet arboris *Taeru* vulgo dictæ.
Ubi Litt. A. ejus *corymbum floriferum* denotat.

Naam. In 't Latyn *Caryophyllaster ruber*. Op Maleyts *Tsjenke Oetan Kitsjil*, de *Amboinezen*, als gezegt, maken een kleenbladig *Aycan* daar van, en vermengen het met *Caju Lacca*, wegens de rode schorsse aan de takken. Het waft op luchtige heuvelen, daar een harde grond is, gelyk op *Leytimor* op den roden berg.

De bladeren in de mond geknouwt, trekken een vochtigheid uit het tandvleesch, en genezen 't zelve, geswollen zynde.

De Hondert zes- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de roode wilde Nagel-Boom.

LVI. HOOFDSTUK.

De Taleru-Boom.

Coelit Papeda blyft lang een struyk, word echter metter tyd een bogen boom, van een en twee vadem in de rondte, de takkens zyn in veele korte ryskens verdeeld, die in 't kruys staan, en daar aan staan een of twee paren bladeren, met een alleen voor uit, en aan zommige niet. De bladeren zyn als die van *Dawan*, doch veel kleender, 3. en 4. duymen lang, een vinger breed, styf, glad, en boog-groen, met weinige ribben, aan de kanten wyd getand: Ieder rysken heeft by zyn oorspronk aan de takken twee ronde blaadjes, als paardevoetjes, doch niet getand, meest daar de bloeyende steelen uitkomen, het jong loof is schoon-bruyn, en dat zo menigvuldig, dat zomtyds den gebeelen struyk bruyn schynt.

Het bloeyzel komt voort hier en daar by den oorspronk der ryskens, ook aan 't eynde der takken, en zyn lange steerten, 2. en 3. by malkander, omtrent een hand lang, en in tweeën verdeeld. Het bloeyzel bestaat uyt enkele kleene knopjes, ligt-rood, die zig openen in kleene pas kenbare bloempjes, meest van draadjes gemaakt, gelykende het bloeyzel van *Caju Poeti*.

De vruchten zyn zeer kleen, qualyk zo groot als een ryst-korrel, en deelen zig in tweeën, waar van ieder deel een *Cumin*-zaad gelykt, boven op dragende een scherpe spits, in ieder deel schuyld een zaadkorreltje, qualyk zo groot als zand, met een geele wolachtigheid bekleed, het welk daar ligt uytvalt.

De schorsse des stams is dik, ruyg van buyten, en gescheurt, binnen rood, zappig, en slymerig: 't Hout uyt de oude bomen, trekt uit den witte wat na 't gele, gelyk *Yzer-hout* 't *Wyfken* of 't witte, laat zig glad werken, en is redelyk durabel, dierbaoven bequaam tot den huysbouw.

Het bloeyd in January, en waft geern in ligte bosschen, op *Leytimor*, omtrent de *Caju Poeti*-bomen.

Naam. In 't Latyn *Cortex Papetarius*. Op Maleyts *Coelit Papeda*, en *Oebat Papeda*, met een generalen naam, maar in 't byzonder beten 't de *Amboinezen* op *Leytimor* *Taeru* en *Aëru*.

Gebruik. De dikke schorsse dexes booms, is een dagelyks gebruyk by de *Amboinezen*, zo verscb, als gedroogt, om de *Papeda* te koken. De Inwoonders drogen de schorsse in den rook, en bewaren die in bondelkens, waar van ze een stukje schoon gemaakt in 't water smyten, daar ze *Papeda* mede koken, welk water daar van rood werd, en als de *Sagumanta* heel oud, zo kan men ze met deze schorsse weder goed maken. 't Hout, als gezegt, werd by noot tot het timmeren gebruykt, als 't van het oude is, de gedroogde schorsse werd om voorschreve reden ook over zee, en in andere Landen vervoert, daar ze niet is.

De hondert zeven- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Taleru*-Boom.
Alwaar Litt. A. een *Bloem-trosje* verbeeldt.